

Research Article

Отпадането от училище през призмата на личностните качества: социално-психологически аспекти

Dropping out of School Through the Prism of Personal Qualities: Socio-Psychological Aspects

Valentina Milenkova^{*a}, Boris Manov^b

[a] Department of Sociology, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria.

[b] Department of Philosophy and Political Studies, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria.

Резюме

Настоящата статия проследява някои дефицити, свързани с отпадането от училище и неговата същност, както и различни личностни качества, които могат да се разглеждат като предпоставка за образователна активност. Анализът представя различни характеристики на индивида, които визират положително отношение към образованието, а като цяло направените оценки и мнения са пречупени през призмата на етническата принадлежност на респондентите. Резултатите показват устойчивост на качества, свързани с етиката в общуването, общителността, автономността, т.е. области, описващи взаимодействието между връстници и търсенето на независимост от възрастните и намаляване на контрола. Посочените личностни качества не зависят от етническата принадлежност. Юношите се стремят към качества, които им позволяват саморегулация, умения за контакт и справяне със своя социален свят, в който обаче училището има своето място.

Ключови думи: Отпадане; училище; личност; качества; самооценка; юношество; взаимоотношения.

Abstract

This article traces some deficits related to the school dropping out and its essence as well as various personal qualities that can be considered as a prerequisite for the educational activity. The article presents various personal qualities that are associated with a positive

attitude towards education and students' assessment of these qualities through the prism of ethnicity. The study shows the pursuit of qualities related to ethics in communication, sociability, autonomy, i.e. areas describing peer interactions and seeking independence from adults, and reducing control. These personal qualities do not depend on ethnicity. Adolescents strive for those qualities that allow them self-regulation, contact skills, and coping with their social world, in which, however, the school has its place.

Keywords: Dropping out; school; personal; qualities; self-assessment; adolescence; relationships.

Съдържание

Метод

Резултати

Дискусия

References

Psychological Thought, 2021, Vol. 14(1), 175-194, <https://doi.org/10.37708/psyct.v14i1.562>

Received: 2020-11-25. Accepted: 2021-04-02. Published (VoR): 2021-04-30.

Handling Editor: Natasha Angelova, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria.

*Corresponding author at: Department of Sociology, Faculty of Philosophy, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria. E-mail: vmilenkova@swu.bg

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Отпадането от училище има трайно негативни последствия върху младите хора, които стават не само неспособни да се конкурират на пазара на труда, но и на практика попадат в състояние на социално изключване. Познавайки се на различни анализи и изследвания (Nonchev et al., 2006; Tassevska, 2008), може да се каже, че младите хора, които отпадат от училище, са до голяма степен повлияни от тяхната семейна среда и личностно-психологически характеристики, които имат специфични културни основания, свързани са пряко или косвено с различни дефицити (Hale & Canter 1998; Morse, 2004).

Настоящата статия е насочена към изследване на образованието като среда за личностно развитие и социално-психологическа промяна¹. Анализът проследява някои дефицити, свързани с явлението отпадане от училище и неговата същност. Освен

¹ Авторите изхождат от разбирането на образованието като комплексен процес на обучение и възпитание на подрастващите, осъществяван при водещата роля на училището, но и в семейството, формалната и неформалната социална среда на живот, социализация и психическо развитие на младите хора. По-подробно по въпроса (Manov, 2019a; 2019b).

това, се проследяват и онези личностни качества, които могат да се разглеждат като предпоставка за образователна и обучителна активност, за учене и участие в часовете. Изследователските въпроси, около които е построена статията са: от какво зависи отпадането от училище; с какви личностни качества се свързва позитивното отношение към образованието; как самите ученици оценяват тези качества в своето Реално и Идеално Аз; има ли място етническата принадлежност в този контекст; защо е важна Аз-концепцията в поредицата от действия за преодоляване на отпадането от училище.

Изходни предпоставки на отпадането от училище

Данните на НСИ за образованието сочат, че от общо 718 186 учащи за 2018/2019 година, отпаднали от училище са 21 127; по-конкретно:

- от 1 до 4 клас са отпаднали 7 023 деца;
- от 5 до 7 са отпаднали 6 370 деца;
- от професионални училища с прием след 7 клас са отпаднали – 179;
- от 8 до 12 клас са напуснали училище 7 545 ученика².

Най-много са отпаднали по „семейни причини“ – 8 716; голям е делът и на напусналите „поради заминаване в чужбина“ – 8 390. Най-малко са отпаднали поради „нежелание да учат“ – 3159 ученика ([National statistical institute \(NSI\), 2020](#)).

В допълнение към данните от НСИ, можем да приведем и информация от Мониторинга на образованието и обучението на Европейската комисия за 2019 г., според който 2/3 от учениците роми в България отпадат преждевременно от училище ([Monitoring of Education and training of EU Commission, 2019](#)).

Затвореният кръг „отпадане от училище - изолация - изключеност“ проблематизира общия въпрос, за това какво означава „отпадането от училище“ и кои са неговите конотации. В научната литература основните понятия, използвани при определяне на явлениято образователно отпадане са: „взаимната връзка“ между „ученик и училищна общност“ ([Grissom, 1989](#); [Rush, 1994](#); [Schlosser, 1992](#); [Zahariev, 2009](#)). Отпаднал е ученикът, който има прекъснатата връзка с училищната общност, в резултат на което оставането му в училище е изложено на риск. В проучванията прекъснатата връзка се

² В общия брой на напусналите се отчитат и отпадналите от професионални колежи с прием след средно образование.

определя чрез индикаторите „отсъствия и академичен неуспех“, които са „ранните отклонения в дългата верига от взаимосвързани проблеми“ (Kronick, 1994).

В българския случай главната характеристика на отпадането са *отсъствията*. Основният показател, по който ученикът може да бъде определен като отпаднал, е нередовното посещение на часовете и нарастващият брой отсъствия. Правилникът за включващо образование (Pravilnik za vklyuchvasto obrazovanie, n.d.) чл. 62, определя, че ученикът може да отсъства по уважителни причини и делегира големи правомощия на Педагогическия съвет, който в съответствие с вътрешния правилник, определя условията за налагане на санкциите, описани в чл. 199, ал. 1 от Закон за предучилищното и училищното образование (Zakon za preduchilistnoto i uchilistno obrazovanie)³. В Правилникът за включващо образование (Pravilnik za vklyuchvasto obrazovanie, n.d.), чл.63 са конкретизирани 15 отсъствия по неуважителни причини, като основание за налагане на санкция "преместване".

Причини за отпадане от училище

Отпадането от училище е свързано с няколко групи причини, които ще разгледаме накратко:

- обучително-педагогически;
- семейни, които включват икономически и културно-етнически;
- личностно-психологически причини.

Обучително-педагогическите причини представляват сложен набор от характеристики, които затрудняват процеса на образование и възпитание; по-конкретно това са:

- Причини, свързани със затруднения при усвояване на учебния материал от подрастващите;
- Причини, свързани с педагогическия подход и методи, стил на преподаване, отношенията учител-ученици, квалификацията на преподавателите (Stoyanova & Mavrodiev, 2013).
- Институционално-организационни причини, отнасящи се до недостиг на някои важни ресурси на образователната среда: наръчници, справочници и учебници, специализирани класни стаи, компютри, извънкласни форми на преподаване,

³Санкциите са: забележка, преместване в друга паралелка на същото училище, предупреждение за преместване в друго училище, преместване в друго училище, преместване от дневна форма в самостоятелна форма на обучение - за ученици, навършили 16-годишна възраст.

целодневно обучение, т.е. компоненти, които изграждат цялостната учебна среда.

Повечето от разгледаните аспекти поставят проблема в голяма степен в плоскостта на самите училища и по-доброто управление на ресурсите и учебната среда. Но има редица пречки, които са извън възможностите на училищното ръководство да намали отсъствията или да реструктурира реалностите.

Семейни причини

Семейството е фактор за отпадане от училище, защото има силно въздействие върху формиране на нагласа към образованието, учителите и ученето. То създава специфична среда и общ набор от условия, свързани с разбирането и грижите (Raboteg-Saric, 2014). Семейството и родителският стил на възпитание на децата имат решаващо влияние върху отношенията, които се изграждат, върху самооценката на детето (Isberg et al., 1989), която е свързана със степента на автономност, предоставена от родителите и подкрепата, която детето получава от тях. Колкото повече родителският стил е белязан от контрол, ограничения, лоша комуникация, липса на насърчение за адаптация, толкова по-ниска ще бъде самооценката (Isberg et al., 1989). В семейството детето усвоява различни нагласи, изгражда увереност в себе си, форми и стил на мислене, които определят централните ориентации и статуси (Coopersmith, 1967). По този начин се изграждат и утвърждават начините на отношения със средата и обкръжението (Raboteg-Saric, 2014), които са решаващи в личностен план.

В допълнение, семейството е свързано и с отношенията между съпрузите или факторите на стрес с различен произход в домашни условия, които създават допълнително емоционално напрежение и безпокойство у децата, формират неблагоприятни условия за учене. Често родителите на отпадналите от училище са преживели сериозни разочарования в кариерата си, претърпели са проблеми като развод, безработица, системни конфликти. Налице е тенденция на отпадане от училище от семейства на разведени родители, семейства с домашно насилие и т.н. (Kowalski, 1982).

Семейните причини за отпадане от училище са свързани и с лошото икономическо положение. Безработицата, ниските доходи, влошеният жизнен стандарт поставят някои от децата в трудни условия и грижата за препитание и оцеляване става тяхна

отговорност⁴. Много семейства напускат региона, в който живеят и мигрират в друго населено място или в чужбина. Именно на миграцията в чужбина се дължи големият дял на подрастващите, напуснали училище.

Семейните причини се свързват също и с традициите и културата, включително религията на семейството (Manova, 2020), с влиянието на различни етнически стереотипи и вярвания, според които държавното образование подкрепя културата на мнозинството и я налага като доминираща в обучението (Liegeios, 1998). Най-често етническите причини за отпадане се отнасят до ромското малцинство и „специфичната ромска култура“, представляваща система от ценности, в която на устната традиция се отдава голямо значение при формиране на индивидите, а на самото обучение в училище не се приписва тежест (Milenkova, 2012).

Личностни и психологически причини

Отпадането от училище се дължи и на личностно-психологически причини. В процеса на обучение, някои деца придобиват трайна потиснатост и негативни нагласи, чувство на провал, отчуждение от училищната среда, липса на самочувствие. В анализите (Edwards & Cangemi 1990) се констатира, че отпадащите от училище са по-малко способни да се адаптират към обкръжението. Те имат незрели нагласи и възприятия, ниски постижения, липса на инициатива, неспособност да вземат решения (Crocker, 2002). Друг проблем е недостатъчната мотивация, която допринася за чувството на изолация, дисонанс, дистанция от учебните теми, ирелевантност (Baumeister et al., 2003). Учениците с риск от отпадане често имат неадекватни учебни навици, несигурни цели, незаинтересованост към училище, липса на самоинициатива и са дезорганизирани. Схемата, която се проиграва следва модела фрустрация – неувереност – отчуждено поведение (Kaplan et al., 2012; Rotter, 1975), където лошите учебни резултати водят до ниско самочувствие и проблемно поведение, което от своя страна инициира нови неуспехи в училище и реактивира цикъла.

В тясна връзка с личностните и психологически причини за отпадане от училище е и Аз-концепцията на личността. Аз концепцията на личността на юношите е един от основните резултати от процеса на обучение в училищата (Papazova, 2013). Доколкото отпадането от образованието е нарушена социализация, преодоляването на това състояние ще означава връщане към логиката на училищните въздействия,

⁴ Това се изразява в събиране на отпадъци, просия, проституция.

нормализация на личностното изграждане и създаване на качества, които са важни за обществото. Аз-концепцията „означава как определяме себе си, как оценяваме себе си и кога, и как осъзнаваме себе си като отделени, диференцирани от заобикалящата ни среда“ (Burgov, 2012). А това е свързано с изграждане на активно отношение към другите и пречупване на поведението през призмата на осъзнаването и саморегулацията. В този смисъл личностната активност ще означава проекция на Аз-а в отношенията и поведението му. От съдържанието на различните компоненти на Аз-образа, от начина на неговото структуриране и от йерархията на включените в него качества до голяма степен зависи мотивационната стратегия на личностната изява (Borron, 1969).

Формирането на Аз-образа има няколко различни проявления, свързани със самооценка, разбиране на настоящето и отвореност към самоусъвършенстване. Аз-концепцията включва Аз-представата, от една страна и самооценката, която е базирана на няколко компонента: интериоризираните социални оценки; сравняване на Аз-представата с желаната Аз-представа, индивидуална самооценка на действията и резултатите (Dzhonev, 1996). А това означава изграждане на личностна стратегия, която не следва единствено външни изисквания, а се състои в специфична вътрешна автономия на личността, обективирана в самостоятелно вземане на решения, насоченост на мисленето и правене на избори, които не са произволни (Papazova & Antonova, 2012). Ето защо, в поведението на подрастващите трябва да се поддържа балансът между стимулирането на прояви, свързани с адаптивна стратегия на изява, насочена към изграждане на качества като „дисциплинираност“, „съобразяване с изискванията на възрастните“ и прояви, показващи активна стратегия, ориентирана към качества като „критичност“, „инициативност“, „увереност в себе си“, „стремеж към самоусъвършенстване“.

Метод

За установяване на представите на Аз-а и формирането на различни качества, бе използван разработеният от Иван Паспаланов метод от типа на личностните тестове за регистриране на профилите на Аз-концепцията (Paspalanov, 1983), с еклициране на 17 личностни качества в различни области на изява на личността (таблица 1).

Таблица 1.

Личностни качества и области на изява на личността.

Области на изява	Качества
Труд	Трудолюбие
Социален контрол	Организираност
Учене	Дисциплинираност
Творчество	Съобразяване с възрастните
Автономия	Любознателност
Отношение към себе си	Оригинално мислене
Отношение към успеха	Отговорност
Обща жизнена нагласа	Самостоятелност
Етика в общуването	Увереност
Социална активност	Самокритичност
	Упоритост
	Чувство за хумор
	Оптимизъм
	Учтивост
	Честност
	Критичност
	Общителност

Методът бе приложена към ученици в задължителна училищна възраст в рамките на проекта „Съвременното българско образование: състояние и дефицити“, проведен през 2018г. Извадката включва 270 ученици във възрастовата общност 14-16 години от цялата страна с акцент върху етноса: изследвани са 130 *българи*; 70 - *турци*; 70 - *роми*⁵.

Респондентите преминават през два етапа на самооценка, съответстващи на измеренията на Аз-реално и Аз-идеално. Изчислява се средният бал, който получава всяко качество и се съставят рангови редове. Чрез способността за самоописание се получава обобщена картина на реалния и идеалния образ, към който се стремят респондентите, тъй като различните качества съответстват на различни области на изява, отразяват емоционалния тонус, следват социалните отношения, цели и адаптация. Със скалата от качества се измерва представата на Аз-а за себе си, способността му за контрол на неговия вътрешен свят и равнищата на взаимодействия с другите.

⁵ Акцентът върху етническата принадлежност произтича от факта, че отпадането от училище има етнически характеристики.

Резултати

Способността за взаимодействия и създаване на социални отношения е важна, защото чрез тях се развиват комуникативните способности и чувствителност на учениците, както и тяхната интегрираност.

Аз-реално – Аз-идеално

Важна страна на Аз-концепцията е постигането на съответствие между качествата, които индивидът действително притежава и онези, към които се стреми в плана на своето идеално Аз, защото в съпоставката между реалното и идеалното Аз няма пълно покриване. За да получим по-ясна представа за връзката между реалното и идеалното Аз, трябва да разгледаме коефициентите на рангова корелация между профилите на Аз-образа. От психологическа гледна точка, трябва да има частично припокриване между реалното и идеалното Аз, за да може идеалното Аз да има мотивираща функция и да стимулира поведение, насочено към неговото осъществяване. При голямо покриване тази мотивираща функция не може да се реализира напълно. Когато коефициентът е много нисък, това означава, че няма взаимовръзка в ранжирането на качествата в разрезите на Аз-образа (Paspalov, 1984).

Коефициентът на Кендал за рангова корелация (r_{τ}) между разрезите на Аз-реално и Аз-идеално за цялата извадка е $r_{\tau} = 0,60$ $p = 0,01$. Това означава наличие на значими връзки между посочените разрези на Аз-образа. Коефициентите на корелация са конкретизирани за трите етнически групи (таблица 2).

Таблица 2.

Коефициенти на рангова корелация между Аз-реално и Аз-идеално според етническата принадлежност.

Етническа принадлежност	r_{τ}	p
Българи	0,59	0,02
Роми	0,61	0,01
Турци	0,60	0,01

Коефициентите на корелация при ученици от различните етнически общности са сходни, което показва наличие на зависимост между реалните и желаните качества на Аз-а, те са свързани и има приемственост в самоопределението на респондентите.

Какво място заемат предложените за оценка личностни качества в общата концепция за отпадането от училище?

Безспорно е, че всяко едно от качествата е важно, но те ще имат различна степен на съотнесимост с предразположеността за ходене на училище; едни са по-тясно, а други са опосредствано свързани с образователната активност. Разсъжденията върху идеалната съвкупност от качества, които в най-голяма степен биха благоприятствали училищната активност, позволиха ранжиране на областите на изява и съответстващите им качества, което позволи впоследствие съпоставката на конструирания модел с оценките на респондентите в разрезите на Аз-реално и Аз-идеално.

Така бе определена една съвкупност от качества: „отговорност“, „трудолюбие“, „организираност“, „дисциплинираност“, „упоритост“, „любознателност“, „самостоятелност“, „съобразяване с възрастните“⁶, които са пряко свързани с посещаването на часовете и учебните занятия. И втори кръг от качества: „увереност в себе си“, „оригинално мислене“, „честност“, „учтивост“, „общителност“, „оптимизъм“, „критичност“, „самокритичност“, „чувство за хумор“, които показват стремеж към автономия, социабилност, етика в общуването, отношение към себе си. Те са много важни в личностен план, но имат по-скоро опосредствана връзка с училищната активност и посещението на училище.

Личностни модели

Ще бъдат проследени качествата, които са получили рангове от 1 до 5 от учениците в цялата изследвана съвкупност в разреза на тяхното Аз-реално и Аз-идеално (таблица 3) и как те се съотнасят с качествата, определени като пряко свързани с нагласата за посещение на училище.

⁶ Конотациите на качеството „съобразяване с възрастните“ съдържат известна амбивалентност: от една страна, стои презумпцията, че възрастните се стремят към най-доброто за своето дете; искат децата им да посещават училище и създават необходимите условия за това. От друга страна обаче, родителите могат и да не се интересуват от своите деца или пък да са на мнение че е безсмислено да се учи; тогава съобразяването с възрастните по-скоро би имало отрицателни последствия относно посещението на училище и активността към учебните занятия.

Таблица 3.

Рангови редове на качествата в Аз-реално и Аз-идеално – ученици.

Качество	Аз реално	Аз идеално
Упоритост	1	6
Честност	2	2
Отговорност	3	1
Чувство за хумор	4	7
Упоритост	5	3
Трудолюбие	6	8
Дисциплинираност	7	9
Общителност	8	4
Увереност	9	10
Съобразяване с възрастните	10	14
Организираност	11	5
Самостоятелност	12	13
Любознателност	13	11
Оригинално мислене	14	12
Оптимизъм	15	15
Самокритичност	16	16
Критичност	17	17

Съдържателният анализ на качествата, посочени от респондентите в разреза на Аз-реално показва стремеж към етика в общуването и автономия, обща жизнена нагласа и отношение към успеха, получените резултати са статистически значими $t(270) = .60$, $p = .01$. Цялостният блок от качества условно можем да наречем *мотивация за успех на личността*. „Трудолюбие“ (6)⁷ и „дисциплинираност“ (7) попадат сред ценените качества, а „упоритост“ и „отговорност“ са сред първите пет. В средата на ранговата редица е „съобразяване с възрастните“ (10), но „организираност“ (11) и „любознателност“ (13) остават със задни позиции. В Аз-реално „упоритост“, „отговорност“, „трудолюбие“ са качества пряко свързани с нагласата за посещаване на училище и в самоописанието на респондентите, те имат предни рангове, а това означава че съдейки по самооценката на притежаваните от лицата качества, може да се твърди, че съществува определена психологическа нагласа, която е свързана с желанието за ходене на училище.

⁷ Цифрата в скобите показва обобщения ранг на качеството в редицата

Каква трансформация настъпва в Аз-идеално? Най-напред се появяват две нови качества⁸ – „организираност“ и „общителност“, за сметка на задните рангове на „упоритост“ и „чувство за хумор“; или отношението към успеха и етиката в общуването отстъпват място на индивидуалната активност. От качествата, които са пряко свързани с активността към училище, „организираност“ се придвижва напред, а „любознателност“ се премества от 13-то на 11-то място. При останалите качества се наблюдава повишаване на ранговото място. Това означава че за юношите, много по-важни са *личностната изява и утвърждаване, етиката в общуването*, докато качествата, които съдържателно определяме като най-важни и свързани с посещаването на училище, не се ценят особено от респондентите. В същото време тези качества не попадат и сред най-ниско ценените. Налага се основният извод, че във възрастовия период на юношеството, доминиращ е стремежът към психосоциална идентичност, към утвърждаване сред връстниците и получаване на признание от тях (Erikson 1996; Yordanova & Krustev 2017); и едва след това се проявява активност към задачите, свързани с училището.

Общият преглед на качествата в различните разрези на Аз-образа води до следните изводи:

- има качества, които в Аз-реално са с по-заднен рангов номер, но в Аз-идеално се придвижват напред: „организираност“ и „общителност“ - тези качества показват желание за личностно развитие и утвърждаване в средата на връстниците.
- съществува друга група качества, чийто рангов номер се променя към по-заднен в Аз-идеално: „упоритост“, „съобразяване с възрастните“, „чувство за хумор“.
- при трета съвкупност от качества, не се забелязват значими изменения в сравнението между Аз-реално и Аз-идеално; при това те или изобщо не променят ранга си, като: „критичност“, „самокритичност“, „оптимизъм“, „честност“; или разликите в ранговете са незначителни (едно или две места): „оригинално мислене“, „любознателност“, „самостоятелност“, „увереност“, „дисциплинираност“, „трудолюбие“, „учтивост“, „отговорност“.

Най-ниско респондентите оценяват качествата „оптимизъм“, „самокритичност“, „критичност“, при това те не променят своите рангове и в двата разрези на Аз-а. Очевидно това са най-малко значимите в личностен план качества според изследваните ученици.

⁸ В редицата с рангови номера от 1 до 5

Ще проследим как се развива ранжирането на качествата в двата разреза на Аз-образа по признака етническа принадлежност.

В групата на *българите* (таблица 4) се забелязва следната зависимост: качествата, които са с рангови номера от 1 до 5 в Аз-реално се запазват в Аз-идеално, като само променят своите места (изключение прави „упоритост“, което остава на първо място).

Таблица 4.

Рангова корелация между Аз-реално и Аз-идеално – ученици българи: първите пет качества.

<i>Аз реално</i>	<i>Ранг</i>	<i>Аз идеално</i>	<i>Ранг</i>
Упоритост	1	Упоритост	1
Честност	2	Учтивост	2
Отговорност	3	Честност	3
Чувство за хумор	4	Отговорност	4
Учтивост	5	Чувство за хумор	5

Получените статистически значими резултати $r_r(130) = 0,59$, $p = 0,02$, говорят за ясно изразена ориентация на Аз-а към утвърждаване. „Трудолюбие“ е с номер 11 и в двата разреза; „организираност“ и „дисциплинираност“ са в средата на ранговата редица (и от двата разреза на Аз-образа). „Съобразяване с възрастните“ от 12-то място в Аз-реално отива на 15-то място в Аз-идеално, а „любознателност“ запазва 13 позиции в двата разреза на Аз-образа.

Прави впечатление че четири от петте, посочени с най-високи рангове качества при учениците от *ромски произход* (таблица 5), се срещат и при българите: „чувство за хумор“, „учтивост“, „честност“, „отговорност“. Резултатите също са статистически значими $r_r(70) = 0,61$, $p = 0,01$.

Таблица 5.

Рангова корелация между Аз-реално и Аз-идеално – ученици роми.

<i>Аз реално</i>	<i>Ранг</i>	<i>Аз идеално</i>	<i>Ранг</i>
Чувство за хумор	1	Отговорност	1
Трудолюбие	2	Честност	2
Учтивост	3	Учтивост	3
Честност	4	Общителност	4
Отговорност	5	Упоритост	5

Появяват се две нови качества „общителност“ и „упоритост“. „Трудолюбие“ (2) в Аз-реално получава ранг 8 в Аз-идеално. „Организираност“ обратно: от 12-то място в Аз-реално се премества на 5,5 в Аз-идеално. „Дисциплинираност“ запазва позиция в средата на ранговата редица. Основните ключови думи, описващи съвкупността от реални качества при децата с ромска принадлежност, са: „етика в общуването“ и „автономия“, а при идеалните качества са „етика в общуването“, „автономия“ и „социабилност“.

При децата от *турски произход* (таблица 6) в Аз-реално има три качества, които срещаме устойчиво и в другите две етнически групи: „честност“, „отговорност“, „учтивост“.

Таблица 6.

Рангова корелация между Аз-реално и Аз-идеално – ученици турци.

Аз реално	Ранг	Аз идеално	Ранг
Съобразяване с възрастните	1	Трудолюбие	1
Честност	2	Честност	2
Отговорност	3	Организираност	3
Учтивост	4	Учтивост	4
Трудолюбие	5	Общителност	5

Представените резултатите са статистически значими $r_t(70) = 0,60$, $p = 0,01$, две от качества, определени като най-силно предразполагащи индивида към посещаване на училище „трудолюбие“ и „организираност“ попадат сред петте качества с най-високи рангове в Аз-идеално. „Дисциплинираност“ също е в предната част на ранговата редица. „Съобразяване с възрастните“ от позиция 1 в Аз-реално се придвижва до позиция 12 в Аз-идеално.

Дискусия

Получените резултати са индикативни за това, че личностните качества и изграждането на Аз-концепцията при подрастващите, най-силно са повлияни от възрастовите характеристики и по-малко се влияят от етноса. Очевидно на тази възраст юношите повече се вълнуват от своите отношения с връстниците и значително по-малко от активността си в училище. Относно формирането на определени личностни качества, които са необходими с оглед преодоляване на отпадането от училище, опирайки се на описанията на респондентите, може да се направи извода, че има създадени предпоставки в социално психологически план за

изявяване на образователна активност, макар и невинаги осъзнавана и поставена на преден план в поведението на Аз-а.

Резултатите от изследването показаха изразен стремеж към качества, свързани с етиката в общуването, социабилност, автономия, т.е. области, описващи взаимодействията с връстниците и намаляване на контрола (Virmozelova, 2016). Търсенето на независимост от възрастните подпомага положителната самооценка и има отношение към личностното самоизразяване и самоутвърждаване. Всичко това рефлектира върху нивата на самоувереност и справяне с емоционалната уязвимост (Minev et. al., 2018). Паралелно с търсенето на независимост от възрастните нараства значението на междуличностните сравнения и взаимоотношенията с връстниците (Bernstein, 1980). Неформалните отношения стават източник на емоционална подкрепа за подрастващите, преживяващи общи проблеми - откриването на своята собствена значимост, търсенето на нов социален статус, еманципацията от родителския авторитет и половата идентификация (Silgidzhiyan, 1998). Ранжирането на самооценките на индивида отразява процесите на външна и вътрешна диференциация, както и йерархичната структура на Аз-а при постигането на идентичност. Подрастващите се стремят към онези качества, които им позволяват саморегулация, умения за контакт и справяне с техния социален свят, в който училището има своето място.

Ограничения на изследването

Изследването обхваща 270 ученици във възрастовата група 14-16 години, с акцент върху етническата принадлежност, която влияе на отпадането от училище и образователната активност. В същото време трябва да се отчетат и региона на местоживееене, училището, големината на семейството, доходи, работа на родителите, които също оказват влияние. В последната година се наложи още един допълнителен фактор, който инициира разделения в образованието (вследствие на КОВИД-19): участие в онлайн обучението и възможност за дистанционно учене, които със сигурност са сериозен дефицит при ромската общност

Заклучение

Проследените аспекти на училищната среда и обкръжение, на учебните практики и ценности, на индивидуалния успех и отношение към обучението, на социално психическите характеристики на личността, разкриват наличието на предпоставки за преодоляване на отпадането от училище и за разгръщане на възпитателни влияния.

Резултатите показват, че при ранжирането на качествата по признака *етническа принадлежност* се забелязва устойчивост на три качества, визиращи етиката в общуването и автономията на личността: „честност“, „отговорност“, „учтивост“, които се проявяват и при трите етнически общности. Най-ясно изразена ориентация към предварително дефинирания модел от качества, насочени към училищна активност, забелязваме при децата от турската общност. Учениците от българския етнос акцентират на качествата, свързани с успеха и общата жизнена нагласа. Това означава, че изследваните ученици в по-голяма степен са склонни да се стремят към изграждането на своя Аз-образ като открит към социабилност, контакти и общуване, към утвърждаване сред връстниците и автономност, отколкото като нагласа към трудолюбие, упоритост и прилежание.

Тук трябва да бъдат отчитани и други неща - желанието на младите хора да бъдат независими, самостоятелни, да се противопоставят, което често взривява очакванията и създава препятствия и проблеми в общуването с възрастните. Поривът към изграждане на собствено мнение и оценка, различни от тези на учители и родители, се превръща понякога в стремеж често следван самоцелно. Трябва да си даваме сметка обаче, че младите хора намират своето Аз и чрез неприемането и отрицанието, те стигат до важните за самите себе си и за света открития и обяснения (Papazova & Pencheva, 2008). С развитието на уверени, уравновесени и стабилни млади хора, самата образователна система става по-устойчива в организационен план и нейните формиращи въздействия са по-ефективни.

Funding/Financial Support

The authors have no funding to report.

Other Support/Acknowledgement

The authors have no support to report.

Competing Interests

The authors have declared that no competing interests exist.

References

- Baumeister, R.F., Campbell, J.D., Krueger, J.I., Vohs, K.D. (2003) Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness or Healthier Life styles? *Psychological Science in the Public Interest*. 4(1), 1-44. doi.org/10.1111/1529-1006.01431
- Bernstein, R. M. (1980). The development of the self-system during adolescence. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 136(2), 231–245. doi.org/10.1080/00221325.1980.10534117
- Borron, F. (1969) *Creative Person and Creative Process*. Holt
- Burgov, P. (2012). *Spetsifiki na Az-konseptsiyata I samootsenkata v perioda na ranna zrelost* [Specifics of the self-concept and self-assessment in the period of early maturity] Diogene.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. W. H. Freeman.
- Crocker, J.; Sommers, S. R.; Luhtanen, R. K. (2002). Hopes Dashed and Dreams Fulfilled: Contingencies of Self-Worth and Graduate School Admissions. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 28 (9): 1275–1286. https://doi.org/10.1177%2F01461672022812012
- Dzhonev, S. (1996). *Sotsialna psihologiya* [Social Psychology]. Volume 1, Sophie-R.
- Edwards, M., Cangemi, J.P.(1990) The College Drop Out and Institutional Responsibility. *Education* 111, 1, 107-117. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=1541254
- Erickson, E. (1996) *Identichnost, mladost i kriza* [Identity, Youth, and Crisis]. Nauka i izkustvo.
- Grissom, J. B., & Shepard, L. A. (1989) Repeating and dropping out of school In: Shepard, L.A., Smith, M. L. *Flunking Grades: Research and Policies on Retention*, 34-63, The Falmer Press.
- Hale, L. F. & Canter, A. (1998) *School Dropout Prevention: Information and Strategies for educators*. National Association of School Psychologists. Bethesda MD.
- Isberg, R. S., Hauser, S. T., Jacobson, A. M., Powers, S. I., Noam, G., Weiss-Perry, B., & Fullansbee, D. (1989). Parental contexts of adolescent self-esteem: A developmental perspective. *Journal of Youth and Adolescence*, 18(1), 1–23. https://doi.org/10.1007/BF02139243
- Kaplan, D. S., Peck, B. M., & Kaplan, H. B. (2012) Decomposing the academic failure - dropout relationship. A longitudinal analysis. *Journal of Educational Research* vol.90, 6, 331-343. https://doi.org/10.1080/00220671.1997.10544591

- Kowalski, C. J. (1982) College Dropouts: Some Research Findings. *Psycholog: A Journal of Human Behavior*, 19(2/3) 45-49. <https://psycnet.apa.org/record/1983-22079-001>
- Kronick, R. F. (1994). The imperative of dealing with dropouts: theory, practice and reform. *Education*, 114(4), 530-538.
<https://go.gale.com/ps/anonymou?id=GALE%7CA16138687&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=00131172&p=AONE&sw=w>
- Liegeois J. P. (1998) *School Provision for Ethnic Minorities. The Gypsy Paradigm*. University of Hertfordshire Press.
- Manov, B. (2019a) Graždanskata obrazovanost – tsel na obrazovaniето v aktivno graždanstvo [Civic Education - Aim of Education in Active Citizenship], *Philosophiya*, XXVIII, (1), 50-75.
- Manov, B. (2019b) Civil Education as a Way to the Civil Society; . *Proceedings of the 3rd International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences*, pp. 219-224.
<http://centerprode.com/conferences/3leCSHSS.html>
- Manova, I. (2020) Papa Frantsisk i latinoamerikanskoto katolichesko vazrazhdane [Pope Francis and the Latin American Catholic Revival]. *Philosophiya. E-Journal for Philosophy & Culture*, 26, 39–69. <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-26-2020/pope-francis-and-latin-american-catholic-revival/>
- Milenkova, V. (2012) “Policy Measures for Equal Educational Opportunities for Roma in Bulgaria” In *Education Policy and Equal Education Opportunities*, Ed. by D. Pop, 223-245. Open Society Foundations.
- Minev, M., Petrova, B., Mineva, K., Petkova, M. & Strebkova, R. (2018) Self-esteem in Adolescents. *Trakia Journal of Sciences*. 2, 114-118. doi:10.15547/tjs.2018.02.007
- Morse, A. B., Anderson, A. R., Christenson, S. L. & Lehr, C. A. (2004). Promoting School completion. *Principal Leadership Magazine*, 4 (5). National Association of Secondary School Principals.
- Monitoring of education and training of the European Commission for 2019. (2019).
<https://wp.flgr.bg/2019/10/12/%d0%b4%d0%be%d0%ba%d0%bb%d0%b0%d0%b4-%d0%b7%d0%b0-%d0%b1%d1%8a%d0%bb%d0%b3%d0%b0%d1%80%d0%b8%d1%8f-%d0%be%d1%82-%d0%be%d0%b1%d0%b7%d0%be%d1%80-%d0%bd%d0%b0-%d0%b5%d0%b2%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b5%d0%b9/>
- Pravilnik za priobshthavashtoto obrazovanie. (n.d.). [Ordinance on inclusive education]
<https://www.lex.bg/en/laws/ldoc/2137177670>

- Natsionalen statisticheski institut (NSI). (2020). *Obrazovaniето v Balgariya za uchebnata 2018/2019*. [Education in Bulgaria for the 2018/2019 academic year] <https://www.nsi.bg/bg/content/3435/%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%89%D0%B8-%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%BF%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B8-%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B5%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>
- Nonchev, A. Mondon, P., Donkova, M., Milenkova, V., Strakova, L. & Ruseva, R. (2006) *Prichini za otpadane na detsata ot uchilishte v Balgariya* [Reasons for children dropping out of school in Bulgaria]. East-West Publishing House. www.vitosh-research.com/fileSrc.php?id=2121
- Papazova, E. (2013) *Lichnostni karakteristiki i sotsialni problemi v yunoshestvoto*. [Personal characteristics and social problems in adolescence]. Izdatelstvo na Balgarska Akademiya na Naukite "Prof. Marin Drinov"
- Papazova, E., & Antonova, R. (2013). Psychosocial maturity statuses and social environment in adolescence. *Cognition, Brain, Behavior*, 17(3), 201-214. <https://search.proquest.com/docview/1467293720?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Papazova, E. & Pencheva, E. (2008). Adolescent self-esteem and psychological type. *Journal of Psychological Type*, *Viol* 68(8), 1–10. <https://psycnet.apa.org/record/2009-05897-001>
- Paspalanov, I. (1983). Formirane na Az obraza pri uchenitsi v sredna uchilishtna vazrast. [Formation of the self-image in middle school students]. *Problemi na Mladezhta*, 5, 60-74.
- Paspalanov, I. (1984). Profili na Az-obraza pri detsa s visoka inteligentnost ot Balgariya, Angliya i SASHT [Self-image profiles in children with high intelligence from Bulgaria, England and the USA]. *Sotsiologicheski Problemi*, 4, 78-95.
- Raboteg-Saric Z., & Sakic M. (2014). Relations of parenting styles and friendship quality to self-esteem, life satisfaction, & happiness in adolescents. *Applied Research in the Quality of Life*. 9 (3), 749–765. <https://doi.org/10.1007/s11482-013-9268-0>
- Rotter, J. (1975) Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. *Journal of Counselling and Clinical Psychology*, 43, 56-67. [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferencelD=1209793](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferencelD=1209793)
- Rush, S., & Vitale, P. A. (1994). Analysis for determining factors that place elementary students at risk. *Journal of Educational Research*, 87(6), 325-334. <https://doi.org/10.1080/00220671.1994.9941263>
- Schlosser, L. K. (1992) Teacher distance and student disengagement: school lives on the margin. *Journal of Teacher Education*, 43 (2), 128-140. <https://eric.ed.gov/?id=EJ484275>
- Silgidzhyan-Georgieva, H. (1998). *Az-kontseptsiya i psikhosotsialna identichnost*. [Self-concept and psychosocial identity]. Universitetsko izdatelstvo "St. Kl. Ohridski".

- Stoyanova, S., & Mavrodiev, S. (2013) Teachers' Re-training as a Means for Professional Improvement (Case study in Bulgaria). *Baltic Journal of Career Education and Management*, 1(1), 56-62. http://www.scientiasocialis.lt/bjcem/files/pdf/vol1/56-61.Stoyanova_bjcem_Vol.1-1.pdf
- Tasevska, D. (2008). *Praktikum po psihologichesko konsultirane v uchilishte*. [Workshop on psychological counseling at school]. Universitetsko izdatelstvo "St. St. Cyril and Methodiy".
- Virmozelova, N. (2016) Locus of Control and its Relationship with some social-demographic Factors". *Psychological Thought*, 9(2), 248-258. <https://doi.org/10.5964/psyct.v9i2.179>
- Yordanova, B., & Krastev, L. (2017). *Psihologicheski modeli, podkhodi i teorii za lichnostta* [Psychological models, approaches and theories of personality]. Universitetsko izdatelstvo "Neofit Rilski".
- Zahariev, Z. (2009) *Ela s nas! Ili zashto nyakoi detsa ne khodyat na uchilishte*. [Come with us! Or why some children don't go to school]. PHARE Program.
- Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtno obrazovanie*. (n.d.) [Law on Preschool and School Education] <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>

About the authors

D.Sc. **Valentina Milenkova** is a professor on Sociology at South-West University "Neofit Rilski". Her research interests are in the field of educational transformations and the role of individuals in them. She has a high degree of expertise, reflected in numerous publications in national and international journals and collections.

Dr. **Boris Manov** is a professor of philosophical and political sciences, Dean of the Faculty of Philosophy, at South-West University "Neofit Rilski". His main interests are in the field of knowledge society and modifications that occur in a political and educational context. He participated in various projects - national and international, related to the problems of European political thinking and well-being.

Corresponding Author's Contact Address [\[Top\]](#)

Valentina Milenkova,
Department of Sociology,
Faculty of Philosophy,
South-West University "Neofit Rilski",
66 str. Ivan Mihaylov,
2700 Blagoevgrad,
Bulgria.
E-mail: vmilenkova@swu.bg

